

РУСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ И ПРОБЛЕМИТЕ НА ЛИТЕРАТУРНАТА РЕЦЕПЦИЯ ИЛИ „СЛУЧАЯТ ПУШКИН—1937 г.“

ХРИСТО П. МАНОЛАКЕВ

Едно необходимо пояснение.

Първоначалният замисъл на тази работа предвиждаше да се изследват статиите на проф. Пьотър Михайлович Бицили върху творчеството на А. С. Пушкин с оглед на един новооткрит ръкопис на професора за характера на Пушкиновия роман. Заниманията с атрибуцията на ръкописа постепенно изместваха акцента от частичното към едни по-мощни литературно-исторически и компаративистични контексти, в които този нов текст провокативно се вписваше, подсказваше преоценки на утвърдени становища, предлагаше възможности за неочаквано обединяване на противоположни и противоборстващи интерпретативни подходи. Казано по друг начин — частното изведнъж съвмести привидно нееднозначните импулси на изследователските интереси: проучванията върху съдбата на руската литературна емиграция в България чрез творчеството на един от най-значимите ѝ представители се съчетаха с компаративистичните изследвания върху историята на българо-руските литературни връзки в литературно-исторически и теоретичен план.

И още нещо.

Проучванията върху историята на руската емиграция в България — представители, творчество, институции, общуване и пр. — са още в начален стадий. Липсващата възможност за позоваване на изследователска традиция неизбежно наложи информационно да се разширява текстът, което обуславя и фрагментарността на изложението.

I

Интересът към темата „Руска емиграция“ от страна на световната русистика е траен, постоянен. В този контекст е понятен и ентузиазмът, с който бе „открита“ тя и от българските изследователи.^{*} Както, между впро-

---

* Този ентузиазъм не отмина и мене, навлизания в темата, и беше водещ в разговорите ми през 1990—1991 г. с покойния вече кн. Андрей Павлович Мещерский, с. Т. Галчева и Г. Петкова.

чем, е понятно и бързо последвалото охладняване. Защото задейства „ефектът на излъганото очакване“. Към проблема се подходи повече с емоция, отколкото с разум и познание; романтиката на „преоткриването“, на „завръщането“ и препрочитането на забранените дотогава руски емигрантски писатели механично се прехвърли и в българския контекст. Но докато ТАМ имаше какво да се открива и съществуваше определена изследователска традиция, ТУК дори липсваше коректив — елементарна първоначална информираност, която да охлади ентузиазма. Защото руската литературна емиграция в България, с няколко изключения, както бе отбелязвано, е „доста сива, скучна, а и материали за нея липсват“.

Началният стадия на работата върху темата определя и многообразието от възможни подходи за изследването ѝ. Особено ценни на този етап са първичните емпирични проучвания дори в неприсъщи за българското литературознание аспекти като статистиката, социалните институции, правото и пр., но които ведно с литературно-историческите очертават широкия социокултурен фон, върху който по-отчетливо изпъкват нейният характер и тенденции на развитие. По-конкретно ме интересува СРЕЩАТА между двете култури — нейната динамика, процеси, наложената необходимост на културно съвместяване, формиращите се пространства и т. н.

Но тази културологична гледна точка ме занимава и поради факта, че тук става дума не за коя да е „чужда“ литература, а конкретно за руската, която има свое особено място в живота на българина. В парадигмата на българо-руските литературни взаимоотношения „присъствието на руската литература в българския контекст“ е специфичен рецептивен проблем, който далеч не се изчерпва със статичното описание на един или серия преводи. Възможно най-синтезирано той може да бъде изразен чрез особения идеологизиран „образ на руската литература“, който битува в българското културно пространство от Възраждането до наши дни. В неговото развитие има един важен момент, за когото по разбираеми причини досега не се говореше — именно присъствието на руската емиграция в България. В аспекта на казаното по-горе вече е важно да се проследят и трансформациите в „образа“ като следствия от „срещата“.

Честуването на Пушкиновия юбилей — 100 години от гибелта на поета — през 1937 г., с многообразието от изяви и гледни точки и с изкривяващата оптика на наложената рецептивна интерпретация, струва ми се, позволява удачно, като един начален опит, да се навлезе в литературно-историческите и теоретични измерения на проблема.

II

Възползвайки се от едно днешно журналистическо клише, би могло да се каже, че 1937 г. е световна година на А. С. Пушкин — 100 годишнината от смъртта му се чествува ярко и тържествено от целия културен свят.

Подобавашо е отбелязана тя и в България. Устройват се възпоменателни утра и вечери, своеобразен връх на които са тържествата в Народния театър и Славянското дружество. През Пушкиновата седмица в Народния театър са поставени оперите „Дама пика“ и „Евгений Онегин“; по екраните се прожектира съветският филм „Дубровски“. Необозримо е количеството от статии и разнообразни материали за съдбата и творчеството на поета, по-

вяват се и много нови преводи; на юбилея посвещават специални броеве вестниците „Литературен глас“, „Литературен час“, „Нов женски вестник“, отпечатват се единични юбилейни листове¹.

Сред цялото обилие от рецептивни форми българската русистика обаче отдели като значим главно единичния лист „А. С. Пушкин. 100 години от смъртта му. Бр. единствен. София, 20.II.1937. Ред. Гьончо Белев.“. Като доминантни за творчеството на Пушкин се извеждат политико-революционните мотиви в творчеството му. Механизмът на прокарване на тенденцията е прозрачен: от преакцентуване на събитията в житейския път на твореца, през анализиране само на конкретни аспекти от творчеството му (срв. Г. Бакалов — „Политическата лирика на Пушкин“, С. Чукалов — „Забраненият Пушкин“, В. Закруткин — „Младият Горки и Пушкин“, М. Марчевски — „Поезията на Пушкин. (Социални мотиви) и др.). Листът е твърде подробно анализиран, което ми спестява необходимостта да навлизам в съдържанието му. Ще отбележа нещо друго — откритото политизиране на рецепцията, тенденциозно обвързване на юбилея с политическата връва на деня: истинско чествуване на Пушкин е възможно единствено в Съветска Русия. И тук механизъмът ни е до болка познат: от реториката на отделната статия до цялостната „реторика на монтажа“ на изданието — в самия му край например е поместена програмата за Пушкиновите тържества в Москва, което според замисъла трябва да внуши, че действително „Само в страната на новата култура, само в страната на Съветите можеше Пушкин да получи достъп в сърцата на милионите...“².

Действително „единичният лист“ е интересен момент от Пушкиновата рецепция у нас. Бедата започва от утвърждаването му като „най-важна проява на любовта към Пушкин“³. Това, разбира се, е една днешна гледна точка — императивността и оценностяването са възможни от пречупващия фокус на политическата призма, през която се „изчитат“ рецептивните изяви. Всички останали „прояви на любовта към Пушкин“ или се подминават, или се осмислят през „най-важната“. Така с годините българската русистика своеобразно митологизира тази рецептивна проява, наложи я като единствено значима.

Реалната картина на рецепцията в конкретния синхронен срез е далеч по-многообразна и сложна от утвърдената монологична представа. Защото редактираният от Г. Белев лист, а също и единичният лист, издаден в Бургас⁴, и отбелязването на юбилея от „рабочническа София“⁵, и дори решението за издаването на десет томното събрание на Пушкиновите съчинения⁶, са прояви, очертаващи само една тенденция от рецепцията. Но литературната

¹ За Пушкиновата рецепция през 1937 г. по-подробно вж.: Диневков, П. Пушкин в България. — Септември, 1949, 9, 116—118; Дудевски, Хр. Пушкин в Болгарии. — Русская литература, Л., 1972, 2, 207—219; Велчев, В. Българо-руски литературни взаимоотношения през XIX — XX в. С., НИ, 1974, 166—167; А. С. Пушкин. 1799 — 1837. Библиография по случай 175 години от рождението на великия руски поет. С., 1974.

² Стоянов, Л. Представител на човечеството. — А. С. Пушкин. 100 години от смъртта му... Ред. Г. Белев. Срв. как същата програма, поместена във в. „Зора“, XVIII, 5261, 12. I. 1937, променя идеологическия си код в информационен.

³ Велчев, В. Българо-руски литературни..., 166

⁴ А. С. Пушкин. Паметен лист. Бургас. 1937. Под ред. на Ст. Каракостов.

⁵ Вж. Зидаров, К. Как чествувахме стогодишнината от смъртта на Пушкин. Спомени. — Септември, 1949, 9, 103.

⁶ Има се предвид: А. С. Пушкин. пълно събрание в 10 тома. Под ред. на Л. Стоянов. С., „Игнатов“, 1941—1942.

рецепция не е механично изброяване и каталогизиране на факти или статично описване особеностите на даден превод — механизми, присъщи на „добрия позитивизъм“. Какво от туй например, че е отбелязано съществуването на статии като: „А. С. Пушкин в културния възход на племето си“ от Ив. Раев; или „Геният на Пушкин“ от проф. М. Арнаудов; или „Пушкин и проблемата за културата“ от проф. П. М. Бицили?

III

За да се избегнат някои интерпретаторски грешки, необходимо е предварително да се очертаят „методологическите перспективи“, от които да се насочим към темата.

Проблемът за руската емиграция основно е **ПОЛИТИЧЕСКИ** — от момента на „големия взрив“ (Руската революция от 1917 г.), през принудителното скиталчество по ничия земя и борбата за политически статут, до „лова на вещици“ в установеното ново политическо пространство след Втората световна война⁷. Всички останали възможни измерения на темата „руска емиграция“ — юридически, етнически, демографски, социални, психологически, духовни, културни и пр. — се събират и осмислят в този политически фокус.

Абстрактно погледнато, цялото това проблемно многообразие се организира около два противостоящи топоса. В онтологичен план това са: „изгнание — оцеляване“, трансформирани в екзистенциален съответно до: „изтръгване на почвата — съвместяване на културни пластове“. Семиотичният механизъм, общ и за двата плана, който успокоява напрежението, е „охраната“: битовите ѝ прояви се простират от естествения стремеж за физическо оцеляване на индивида и „рода“ като цяло, през изграждането на система от „вертикални и хоризонтални“ социално-политически структури в новите пространства, до борбата им за политически статут; духовните — в многообразието от форми за съхраняването на културната памет. В този именно смисъл може да се каже, че темата е **ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ОБРЕМЕНЕНА**. И това е вторият важен за анализа момент. Разбира се, тук „прочитът“ не трябва да се елементаризира и изчерпва с естествения първичен отпор срещу принудата, било като физическа или словесна проява. Идеологизмът е жанрово богат, а бих казал — и жанрово непредсказуем. Защото присъства не само във видимите външни експликации на формулата „ние — те“, но и в спотаената болка на спомена, и дори в спокойното аналитично запознаване на „новата“ аудитория с родния логос — в същността си скрито изживяване на липсващото родно.

---

⁷ Един от първите опити, например, за дефиниране на понятието „руска емиграция“ категорично посочва политическата призма, през която то задължително трябва да се осмисля. Както отбелязва още през 1921 г. С. Олденбург за разлика от американската, която е емиграция по желание, руската е по принуда; ако „емигрантите от типа на американските колонисти търсят щастие в чужди страни — огромното болшинство от руските, още при първа възможност ще се върне в Родината си“. Вж.: Олденбург, С. С. Русские дела. (Политический обзор). — Русская мысль. София. 1921, V—VII, 234—235.

IV

Руските бежанци се появяват в България в началото на 1920 г.⁸. Основната вълна пристига от Одеса през Варна, друг поток идва през Константинопол и Галиполи⁹. За тази огромна човешка маса България е първата спирка по пътя на принудителното скиталчество. Оттук те се отправят към различни точки на Европа: Сърбия, Чехо-Словакия, Германия, Франция.

Но много остават и в България. От една страна, поради финансова и физическа невъзможност да продължат по-нататък: от друга — поради убеждението, че скоро ще имат възможността да се завърнат обратно (това са основно жители от Южните краища на Русия); най-накрая — значителен е и броят на военните, съзнателно задържани на Балканите¹⁰.

В развитието на руската колония в България е необходимо да се отбележат няколко момента. На първо място — периодът до 1923 г., когато динамиката на неустановеността все още е силна: продължава движението навън от България, но се забелязва и едно вътрешно преориентиране към по-големите български стопански центрове. Предприемат се и първите опити за организационно обединение, които обаче завършват неуспешно.

След събитията в България от 1923 г. настъпва един относително спокоен период, през който действуват консолидационни процеси — в организационен план и по отношение числеността на колонията. Последната изселническа вълна е към края на Втората световна война, а от 9.IX.1944 г. реално руската колония престава да съществува¹¹.

V

Преди да се пристъпи към анализа на фактите, трябва да се посочат предпоставките, които обуславят характера и спецификата на „срещата“. Предвид обема на работата само ще ги маркирам.

Първото, което трябва да се отбележи, е историческото измерение на етническата близост между двата народа, благоприятстващо безпроблемното установяване на колонията.

Второто, което е необходимо да се вземе под внимание, е културното равнище на всяка от страните, и по-специално на приемащата среда. Защото руската емигрантска култура не е „чист“ тип, тя не повтаря изначално своята,

---

⁸ Парчевский, К. Русские бежанцы в Болгарии. — Русские сборники. София. Ч. 1921 I, 101—109.

⁹ Вж.: Русские в Галиполи. Сб. статей. Берлин. 1923.

¹⁰ Ето как определя мястото на руската колония в България С. Олденбург в цитираната вече статия. Според него руската емиграция в Европа се дели на три основни групи. Първа е Прибалтийската, която е в най-тежко юридическо положение — живее в постоянен страх от възможно насилствено изселване в Съветска Русия. В най-добро социално-битово и обществено състояние е колонията в Централна Европа — Франция и Германия. Трети тип са колонии на Балканите (Сърбия, България, проливите). „В отношении национальном эти колонии имеют особенное значение... там сосредоточены самые активные противобольшевистские элементы... В материальном отношении положение этой группы — наихудшее. Но, несмотря на это, из всех русских колоний балканския, более свободная, чем польско-прибалтийския, и менее относящая от России, чем западноевропейския, имеют наибольшее значение для русского будущего.“ Междинен тип е колонията в Чехо-Словакия, която в известна степен е изкуствено създадена. Олденбург, С. С. Цит. ст., 234—237. Вж. също и: Русские в Галиполи..., и др.

¹¹ Вж. Парчевский, К. Цит. ст., също и: Эйлер, А. Объединение русской эмиграции в Болгарии. — За Россию, 1930, I, 27—31.

както и не е възможно при новите условия за съществуването ѝ да се развива в херметична среда. Тя е култура на присаждането. Което означава, че (по необходимост) тя ще се съобразява и с културата на възприемащата я среда. В случая е важно да не се изпуска и един друг аспект на срещата — рецептивната норма за навлизащата литература, която съществува във възприемащото пространство ДО момента на срещата, т. е. „образът“ на руската литература, който се е формирал и битувал в българската аудитория — ценностните равнища в него, жанровите му измерения, социокултурните механизми, които го поддържат. Именно в този смисъл е необходимо да се отчетат функционалните измерения на „срещата“ — съвпадат или се разминават „образ“ и „подобие“ и в какви контексти битуват в периода на съвместното съществуване. В конкретния случай част от набелязаните проблеми ще бъдат илюстрирани посредством анализа на Пушкиновата рецепция.

На трето място е необходимо да се отчетат и характерът и интелектуалното равнище на руската емиграция. Изготвянето на статистика на руската интелигенция все още е въпрос на бъдещо проучване, поради което за образа на аудиторията, която в крайна сметка поддържа културното равнище, ще съдим от по-обща литературно-социологически данни: издания, тиражи и т. н.

Отношението, с което са посрещани в България, искрено учудва русите, защото само допреди няколко години Русия и България са били противници във войната, а отрицателни настроения и прояви срещу тях сега почти липсват; защото кампанията по подпомагането им с храни, дрехи, пари, медикаменти е машабна, а се организира и ръководи доброволно от обществени организации¹²; най-накрая, защото самият български народ е в не по-малко окаяно материално положение, но отделя от залька си, за да помогне на бежанците. Разбира се, обяснението за този ентузиазъм трябва да се търси в спомена на събитията от края на 70-те години на миналия век. Мисълта, че сега ние не просто трябва, а сме длъжни да помогнем на своите „братя Освободители“, придобиваразмери, които действително поразяват. Именно тези два полярни битийни полюса — тежката ежедневна борба за съществуване и изключителната духовна близост — най-силно са впечатлили русите, както отбелязва в уводната си статия един емигрантски вестник от 1921 г.¹³ А две години по-късно, в една сравнително по-нормална обстановка, изданието „Русские в Болгарии“ ще обобщи така този начален етап: „Кажется, нет в мире народа, который не имел бы в своей среде большее или меньшее количество русских эмигрантов. Но одни приютили нас, скрепя сердце, другие — с холодной безучастностью, третьи — с фальшивой маской радушия... И лишь очень немногие искренно открыли нам свои объятия.

Среди последних первое место по праву должен занять народ Болгарский“¹⁴.

Битовият план на „срещата“ ще премине през различни съвместни обществено-политически българо-руски организационни форми. Но съществува и друг — творчески, който заявява себе си почти веднага.

Пространството му се формира от противоположните гледни точки на

---

¹² Този въпрос би следвало да бъде предмет на самостоятелно проучване. Ценни материали за него могат да се намерят в почти всеки брой на сп. Славянски глас за 1920, 1921 г.

¹³ Вж. „Россия и Болгария“ — Свободная речь. I, 1, 22. X. 1921.

¹⁴ Русские в Болгарии. Издание общества „Русско-Болгарская дружба“. София, 1923, 3.

пристигащи и приемащи, в което „свое“ и „чуждо“ се съвместяват в някакво хибридно СВОЕ-ЧУЖДО, реализиращо се в необичайни жанрови образвания. Общото е само етническата близост. На нейна основа се предприемат опити за спояване на съвършено разнопосочни по комуникативна насоченост, функционалност и стил изяви. Реално една много малка част от идващите руси има адекватна представа за състоянието на българската литература (главно „професионални читатели“). Българската страна се стреми информативно да разшири „своя“ хоризонт — нараства количеството преводи на български стихотворения от наши и руски преводачи, в отделни издания¹⁵ и по страниците на руския емигрантски печат. Появяват се информации от български и руски автори и за историята и настоящето на българската литература¹⁶. Противоположната страна пък търси срещата предимно в идеологически аспект, възползвайки се от политическите измерения на етническата близост, от една страна, и от силното присъствие на „русофилското лоби“ в българската култура, от друга. Подобна позиция е разбираема, като се вземе под внимание естественият стремеж „да спечелиш привърженици за своята кауза“. Впечатлява обаче определеното трансформиране на славянофилските идеи към панславистки с извеждане на руската обединителна идея на преден план. Една тенденция, целенасочено прокарана в обилието от есеистично-публицистични материали в емигрантски и „свои“ славянофилски издания. Сериозни художествени произведения, скрепяващи дружбата, липсват, предприетите опити, почти единствено от руски автори, са далеч под средното естетическо равнище. Накрая, трябва да споменем и факта, че между отделни творци от двете страни се осъществяват контакти за съвместни издания¹⁷ и за участие в българската и руската преса.

Освен този ОБЩ, съществува и друг, ИМАНЕНТЕН план на изява на руската емиграция — общуването със „своята“ аудитория, вътре в своето пространство, където се дискутират и интерпретират изцяло свои теми и проблеми. Този план своеобразно се раздвоява.

Основно е ориентиран към локалните измерения на колонията в българския социум и се занимава със специфичните ѝ проблеми — битови, политически, духовни. Независимо от тежките материални условия, липсата на конкретни социални и политически ориентири, още в тези първи мигове поразява типично руската отвореност към словото, към духовното¹⁸. В периода 1920—1923 г. са предприети опити и се издават 21 вестника и списания¹⁹. През октомври 1920 г. се създава и първото руско емигрантско издателство в България — „Российско-Болгарское книгоиздательство“. Целта на тези проя-

¹⁵ Вж. Димитров, К. Българские поэты. (Избранные стихотворения). Изд. Славянского общества в Благории. Славянска библиотек. № 2 С, 1921; също и: Русские в Болгарии...

¹⁶ Напр. Радославов, Ив. Современная болгарская поэзия. — Русская мысль. София. 1921. V—VII, 245—247; Изгнаник, Н. Иван Вазов сточки зрения важности литературного характера. — Балкански журнал, 1921, Декабрь, 9—10 и др.

¹⁷ Вж. напр. Балкански журнал. Руско-българско литературно-художествено-иллюстрирано списание. София, 1921.

¹⁸ Биха могли да се посочат множество примери. Ще цитирам обаче, само редове от едно частно писмо, които не се нуждаят от коментар: „... то я пресекал бы из издешняго города (Константинопол — б. м.) в Сербию или в ту же Болгарию, туда где жить дешевле и где есть русския книги. Здесь нет не то что русских, а и никаких нет книг.“ — Вж. Русские сборники, София, Ч. 1, 85, подч. мое.

¹⁹ Вж. Български периодичен печат. 1844—1944. Анотиран библиографски указател. Т. 3. Периодични издания на чужди езици. С. НИ, 1969, 30—39.

ви, въпреки тежките условия на кризата, е да консолидира емиграцията, да повдига духа ѝ и т. н.

Второто му измерение е насочено „навън“ — изобщо към руската емигрантска аудитория. То се формира от една сравнително малка група от учени, писатели, мислители, които възприемат и осмислят проблемите на Русия в тяхната глобалност. Някои от тях са вече известни, а други тепърва ще се утвърждават. Нека споменем имената на П. Струве, Н. П. Кондаков, кн. Н. С. Трубецкой²⁰, К. С. Мочулский, Г. В. Флоровский, П. Сувчинский, Ю. Николский и др. Тук, в София, те осъществяват някои издания, които са етапни в развитието въобще на руската емигрантска мисъл. Ще отбележим: „История Второй Русской Революции“ на П. Милуков; „Европа и Человечество“ на кн. Н. Трубецкой; „Исход к Востоку“ на П. Сувчинский, поставящо началото на т. нар. „евразийство“ и др. И, разбира се, „тежкото“ списание на П. Струве „Русская мысль“. Показателно за невъзможността им да се вместят в тясното пространство на провинциална София е предговорът на списанието „К старым и новым читателям „Русской мысли“, в който няма нито ред за проблемите на емиграцията в България²¹. Докато в същото време съществуват издания *едновременно с два* предговора: към руските и към българските читатели²².

Във всеки един от тези контексти механизмите и идеологическата мотивация на битуване и общуване на руската емиграция са различни, съответно различни са и трансформациите, които всеки от тях ще претърпи в развитието си в периода 1920—1944 г.

Противопоставянето „ние — те“ е най-видимо в общия българо-руски контекст, защото комуникативната ориентация и културни кодове между общуващите страни са различни. Но слизането от по-високо ниво (собственото) към по-ниско (нивото на „срещата“) се мисли като необходимост, а не като принуда. Идеологическата мотивация на транспозицията е охраната — противоречията се тушират, подтискат. Защото „срещата“ *се официализира*, т. е. нейното пространство се превръща в спойка между СВОЕ и ЧУЖДО. След успокояване на първоначалните емоции, „срещата“ *се ритуализира*, т. е. контекстът се свива и придобива представителен характер, което в аспекта на общуването се изразява във взаимно отчитане на тържествени дати, събития и пр. А, от друга страна, и своеобразно „вътрешно“ се профилира. Обособяват се две основни тематични ядра: българо-руската и славяно-филската тема като публицистична и „академична“ интерпретация. Специфично проявление на този аспект е появата на материали за българската култура в емигрантски издания извън България, написани от представители на руската колония в София. Ще се задълбочат творческите контакти между български и руски автори и постоянното присъствие на определени руски творци в българския печат.

Не по-малко остри са противопоставянията в „своя“, иманентния контекст, но те са от друг идеологически и културен порядък. Зад привидното спокойствие на национално-обединяващото МЫ протичат бурни процеси на преоценка на случилото се, изследват се причините за катастрофата, което

---

²⁰ За пребиваването му в България вж.: Мешерски, А. П. опит за библиография на професор Н. С. Трубецкой. — Лит. мисъл, 1991, 4

²¹ Русская мысль. София. 1921, I—II, 3—5.

²² Свободная речь, I, I, 22. XI. 1921.

като цяло експлицира едно необозримо противопоставяне между различни политически формации, течения, тенденции. И макар с времето страстите да утихват, реално то никога не изчезва. Едновременно с него се проявява и едно „тихо“, но не по-малко болезнено противопоставяне — „ядро — периферия“. То е породено от почти пълното изчезване на общоемигрантския контекст от Българското пространство, което по същество е и най-важната промяна в развитието на руската емиграция. Защото повечето от творците, които го поддържат, напускат България, независимо че са социално устроени²³, и се насочват към различни емигрантски столици. Една малка част от останалите в България продължава да се вписва в него текстово, което неизбежно е свързано с болезненото раздвояване между „високото ТАМ“ и „ниското ТУК“. Изчезването му освен психологически, има и важни интелектуални последици — изменя се „интелектуалният код“ на местната аудитория, което е от значение както за собствените ѝ творчески потенцици и художествени интереси, но също и за приемащата страна като цяло. След 1923 г. в местната аудитория започват да действуват стабилизиращи процеси. Тя преобладаващо се ориентира към „своите“ битови проблеми, създава свои автори, а успоредно с тях съжителства и с интелектуалци, които болезнено съвместяват в сърцата си „провинция и столица“.

Обособяването на тези три контекста на изява е продължителен процес. Най-бързо и отчетливо се заявява българо-руският, докато на противоположния полюс граница е трудно да се положи, поне в началото. Но към 1937 г., времето, което конкретно ни интересува, разграничаването им вече може добре да се проследи не само по „образа и структурата“ на аудиторията, която поддържа съответния контекст, но и по избора на проблематиката и интерпретирането ѝ във всеки от тях.

Но да се върнем към проблема за Пушкиновата рецепция.

VI

Абстрактно погледнато, „срещата“ може да се разглежда като своеобразна културна интервенция поради тоталността на „чуждото“ навлизане и глобалността на параметрите му, при което навлизащата култура се и не се съобразява с установения „културен екран“ (О. Сапарев). Тя взема под внимание „заварения културно-художествен репертоар и естетическа компетентност“²⁴ главно в общия българо-руски контекст, а развива своите потенцици в „своя“ иманентен контекст. Но периодът от 1920 г. до 1937 г. е доста продължителен, за да се допусне, че е запазена някаква автентична национална рецептивна норма за Пушкин, която, съответно, би могла да бъде преоценена пред юбилейната година. В действителност обаче през 20—30-те години интересът към Пушкин и творчеството му в България значително спада и скача рязко непосредствено преди юбилея²⁵. Все пак, за да сме коректни към казаното по-горе, трябва да се отбележи, че „съвместното съществуване“ е повлияло неизбежно върху цялостния рецептивен образ на руската литера-

²³ Вж. по-подробно: Алманах на Софийския Университет „Св. Кл. Охридски“. 1888—1939. С., 1940; репринтно С., 1988.

²⁴ Вж. Сапарев, О. Съществуване на художествената творба. — Проблеми на културата, 1987, 5, 4—5.

²⁵ Вж. Дудевски, Хр. Цит. ст.

тура, от една страна, и върху изявата на отделни творци, от друга, което не е без значение и за осмислянето на Пушкиновото творчество. Така че 1937 г. би могла да се разглежда и като една обособена рецептивна ситуация, и като проекция на заявени тенденции.

Условно бихме могли да назовем националната рецептивна норма за Пушкиновото творчество „славянофилска“. В случая имам предвид не аудиторията, в която тя се възприема и репродуцира, защото се поддържа и от извън-славянофилски среди, а нейните съдържателни измерения. Тя се гради върху известното схващане на Ф. Достоевски за Пушкин и творчеството му като „идеал за всичко руско“. На българска почва това схващане се допълва и от активизирането на „славянските теми и мотиви“ в поезията му. Последното е проявление на специфичната отвореност на българския рецептивен контекст към общославянските идеи изобщо, които тук неизбежно се хиперболизират, независимо от реалната им значимост в съответния текст и автор. Подобно осмисляне на Пушкин (респ. руската литература) има своето идеологическо оправдание в историческата съдба на българския възприемател. Проследяването генезиса и развитието на тази специфична рецептивна гледна точка би ни отклонило, поради което само ще маркирам няколко основни момента. Първият е, че тя остава в един постоянен тематичен кръг, който не успява да се разшири през годините, например: „Достоевски за Пушкин“; „Славянските теми у Пушкин“; „Пушкин и славянския свят“ и пр. Дори такъв проблем като „Пушкин и българите“, след казаното от Ив. Шишманов и П. П. Славейков тематично се обогатява едва след 9.IX.1944 г. На второ място, осмислянето на Пушкин и творчеството му в този затворен кръг трудно би могло да се определи като „интерпретация“. По същество е налице констативно репродуциране на вече казано, известно; отлика между отделните експликации е единствено публицистичният патос, проява по-скоро на индивидуални авторски способности. Третото, което ще споменем, е, че това разбиране на Пушкин е трайно — никога не изчезва, въпреки че в движението му през времето има и спадове. През 1937 г. тази гледна точка се отстоява не само от традиционните автори като: С. С. Бобчев, Н. С. Бобчев, В. Велчев²⁶ и др., но се експлицира и като официална. На тържеството например в Дружество „Славянска беседа“, което преминава под покровителството на Министъра на народното просвещение, и което е посетено и от видни представители на руската колония в София, докладът и словата повтарят и утвърждават набеязаните по-горе постановки²⁷.

В навечерието на 100-годишнината „славянофилската“ позиция се актуализира и под въздействието на определени външни фактори — нарастващото влияние (в европейски мащаб) на расистките теории за малоценността на славянството и славянската култура. Тази защита на общоплеменното се експлицира в широкия диапазон от публицистично-сантименталните излияния за силата на Пушкиновото слово, способно да обедини славяните в момента²⁸, до аналитичното осмисляне мястото на Пушкин в

²⁶ Вж. Бобчев, С. С. Пушкин за славяните и славянската разпра. — Слав. вестн., II, 12, 1.III.1937; Бобчев, Н. Пушкин и Машкевич. — Слав. вестн., II, 17, 1.VIII.1937; Велчев, В. Пушкин в оценката на Достоевски. — Бълг. мисъл, 1937, 3 и др.

²⁷ Докладът е изнесен от Ив. Раев, главен инспектор при Мин. на Нар. просвещение. Вж.: Раев, Ив. А. С. Пушкин в културния възход на племето си. — Слав. беседа, 1937, 2, 41—58.

²⁸ Срв. „Не ви ли се струва, че Пушкиновия защитен плащ е метнат на плещите на цялото

развитието на европейската култура. Потвърждение на последното е статията „Световното значение на Пушкина“ от А. Л. Бем — автор, който определено не проявява афинитет към политическата интерпретация на художественото творчество²⁹. А. Бем посочва, че културна Европа признава гениалността на Толстой и Достоевски, но все още не е разбрала, че източниците на цялата руска литература са в Пушкин. Авторът поднася един прочувствен паралел между руския поет и Гьоте и обобщава, че значението на Пушкин за цялото славянство е не по-малко, „отколкото гения на Гьоте за германския свят“. Много близка до текста на А. Бем по своя патос е и статията на проф. М. Арнаудов „Геният на Пушкин“, в която общославянската значимост на Пушкин, в сравнение с по-ранни работи върху творчеството на руския поет, така категорично не е заявена: „Пушкин стои в началото на този нов кръстоносен поход за признание на славянството като първокласна културна сила“³⁰.

Близко по дух и патос до „славянофилското“ е и официалното чествуване на юбилея от руската колония в София. Като иманентна проява то би следвало да бъде проучено обстойно в общоемигрантския дискурс, а тук ще ни интересува главно като идентификация, като присъствие в българския контекст. То е организирано от Централното обединение на руските обществени организации и съюзи и се провежда не през Пушкиновата седмица, а на 13 юни 1937 г., в Деня на руската култура. Тържественото заседание е в Голямата зала на Академията на науките и на него присъстват представители и на Министерството на народното просвещение, видни български общественици, професори. За живота и творчеството на Пушкин доклад „Идеали Пушкина“ изнася проф. М. Попруженко. Основният въпрос, който той поставя, е за това, как трябва да се изследва и оценява творчеството на Пушкин. Защото според автора е неправомерно да се изважда тенденцията за жизнения, философския и политическия идеал на поета единствено от ранните юношески произведения, а поезията му трябва да се анализира последователно в съответствие с промяната на авторовия светоглед. Като отдава дължимото на политическите и религиозни волности на Пушкин, М. Попруженко заключава, че от 1835 г. поетът се отнася към тези проблеми като зрял гражданин. В този план прави извода, че независимо от голямата си любов към Русия и миналото ѝ Пушкин се отнася напълно отрицателно към всякакви революционни вълнения. По-нататък авторът разглежда философските и религиозните му възгледи, неговата вяра в Бога и завършва с обобщението, че най-характерната за руската литература линия — боготърсачеството — тръгва от Пушкин, за да продължи към Гогол, Хомяков, Соловьев, Достоевски.

Очевидно е, че не можем да приемем безкритично тези постановки, но ще се въздържим от коментар, защото не успяхме да открием автентичния текст на доклада, а използвахме едно обширно журналистическо резюме³¹.

славянство? Той е способен всички да завие в наше време и да внуши гордо чувство на братска близост и сила, на всеки който се докосне до него...” — Феодоров, А. Образът на Пушкин. Далечен спомен. (По случай 100 години от смъртта му). — Зора, XVIII, 5281, 6.II.1937.

²⁹ Вж.: училищен преглед, 1937, 2, 191—204. Статията всъщност е преведена глава от книгата на А. Л. Бем „О Пушкине“. Изд. „Письмена“. Прага. 1937. Арнолд Людовикович Бем е руски емигрант, известен познавач на творчеството на Ф. Достоевски и по това време живее в Чехия. За живота му по-подробно: Вопросы литературы, 1991, 6 67—76.

³⁰ Литературен глас, IX, 341, 10.II.1937.

³¹ Вж. Голос России. 53, 29.VI.1937.

Все пак трябва да отбележим нещо важно — туширането на революцион-но-политическите елементи и подчертаване на **ОБЩОЧОВЕШКИТЕ** ценности у Пушкин. В същността си това е идейната доминанта на общоимигрантското чествуване, присъстваща явно или скрито, категорично заявена или завоалирано поднесена във всеки текст на този дискурс.

Тези две интерпретационно типологични, а идентификационно независими гледни точки задават перспективите, от които следва да се насочим към една друга изява на Пушкиновата рецепция — статиите на проф. П. М. Бицили за Пушкин.

В последно време за него се писа и говори доста³². И това, разбира се, не е случайно. Историк, литературовед, лингвист, културолог, проф. Бицили е може би най-значимият учен изследовател от руската емиграция в България с едно богато на идеи творчество, което тепърва ще бъде многопосочно оценявано. Онова, което ме привлича в творчеството му, и което отчасти ще се опитам да покажа тук, е неговата специфична посредническа позиция в „срещата“ между двете култури.

До 1937 г. проф. П. Бицили е вече утвърдено име в българския научен и културен живот. Лекциите му са едни от най-посещаваните в Университета; публикува задълбочени студии в специализирания академичен печат по проблемите на европейската история и култура. Извън тази тясна професионална дейност от средата на 20-те години той се налага и като един от най-сериозните популяризатори на руската литература в българския печат. Съзнавам, че словосъчетанието „сериозен популяризатор“ за днешното изтънчено езиково, а и литературно-оценъчно съзнание е непривично. Приложено към литературната ситуация на 20—30-те години, то обаче определено „работи“ в един компаративистичен план на изучаване общуването на България с чуждите литератури. По отношение на руската литература, с едно-две „академични“ изключения, общото ниво не надхвърля информационно-познавателния аспект при „консумацията“ на даден автор и произведение. Статиите на проф. П. Бицили определено се открояват на този фон. Естествено, той се съобразява и с характера на изданието, и с равнището на аудиторията, но макар и популяризаторски по цел и предназначение, по вложената идея и интерпретирането ѝ, те съперничат дори на академичното излагане на материята в аудиториите на Софийския университет. Не трябва да се подминава и фактът, че професорът се ползва с авторитета на сериозен европейски учен. Той е единственият представител на руската колония в България, който публикува редовно в солидните имигрантски издания като: „Современные записки“, „Звено“, „Путь“, „Россия и славянство“ и др. Издания, които се разпространяват и в България, следят се от българската интелигенция и го утвърждават сред тази аудитория.

Проф. П. Бицили има траен интерес към творчеството на А. Пушкин. Интересуват го не само проблемите на отделния текст, но и по-общите въпроси за Пушкиновия мироглед, за Пушкиновата епоха и култура. В пе-

---

³² Вж. по-подробно: Галчева, Т. Проф. П. М. Бицили — (не) — забравеният. — Век 21, II, 15, 10.IV.1991 и др.

риода 1926—1945 г. той публикува над 13 статии върху Пушкин³³, като някои от тях, напр. „Пушкин и Николай I“, „Державин — Пушкин — Тютчев“, „Пушкин и Вяземский. (К вопросу о чистой поэзии)“ и др. не са загубили научната си стойност и днес.

По повод на 100-годишнината от гибелта на поета, през 1937 г., излизат следните статии на П. Бицили: „Образ совершенства“³⁴, „Смерть Евгения и Татьяны“³⁵, „Путешествие в Арзрум“³⁶ и на български — „Пушкин и проблемата за културата“³⁷. С оглед на изследвания проблем за нас по-важни са изявите на професора в пространството на българския културен живот, защото ценността на останалите текстове, както казахме и по повод на доклада на проф. М. Попруженко, би следвало да се открие в общомигрантския дискурс. Но доколкото все пак става въпрос за текстове на един автор, те ще ни привличат главно като рефлексия върху българската му изява.

Необходимо е да посочим, че с името на проф. Бицили се свързва и една друга проява на Пушкиновото чествуване в България. На 10 януари 1937 г. на тържеството на „Славянското дружество“ той говори за „Мястото на Пушкина в руската литература“. Не разполагам с текста на доклада. От кратката дописка във в. „Зора“, известяваща за тържеството, може да се предположи, че той е имал общо-информативен, популяризаторски характер, съобразен естествено с конкретната комуникативна ситуация. И нещо по-конкретно, което ще се появи и в други текстове, според дописника, за П. Бицили първият реалистично-битов роман е „Капитанската дъщеря“, а не „Шинел“³⁸.

Статията „Пушкин и проблемата за културата“ изследва отношението между държавата и културата, един проблем, който „се слагаше за Пушкина... съвсем не така, както за сегашните доброволни роби на „тоталитарната“ държава: културата за него не е „заради“ държавата, не е „слугиня“ на държавата.“³⁹ Тази релация според Бицили стои в основата на Пушкиновия мироглед и изясняването му е ключ към правилното интерпретиране на неговото творчество. За целта авторът използва характеристика на известния литературен критик Г. Адамович, според когото Пушкин е бил „государственник“. За П. Бицили това означава, че поетът е съзнавал ценността на държавата, „красотата на държавата като начало на реда, на законността“⁴⁰. Измеренията на проблема авторът търси, от една страна, в контекста на цялостното развитие на руската литература. В този аспект Пушкин заема междинно положение между залеза на „органичната“ култура и политическата криза на новото време; творчеството му попада в реда: Кантемир, Ломоносов, Херасков, Державин, Дмитриев, Карамзин, макар че не при-

---

³³ По-подробно вж.: П. М. Бицили. — В: Русская эмиграция. Журналы и сборники на русском языке. 1920—1980. Сводный указатель статей. Эмиграция руссе. Revues et recueils. 1920—1980. Index d'eneral des articles. Publie par la Bibliothque russe Tourguenev et la bibl. de documentation internationale contemporaine. Paris, 1988.

Копие от тази статия ми бе предоставено от Г. Петкова, за което ѝ благодаря.

³⁴ Современные записки, 1937, 63, 205—219.

³⁵ Современные записки, 1937, 64, 413—416.

³⁶ Белградский Пушкинский сборник. Белград. 1937, 247—264.

³⁷ Просвета, II, 1936—1937, 5, 619—625.

³⁸ Вж. Зора, XVIII, 5261, 12.I.1937.

³⁹ Просвета..., цит. ст., 620.

⁴⁰ Пак там. Подч. — проф. П. Бицили.

надлежи изцяло на него, както не може изцяло да се обвърже и с декабристите. В плана на индивидуалната творческа изява „държава — култура“ се трансформира съответно във „власт — литература“. Проявите на тази релация в индивидуалното развитие на А. Пушкин проф. Бицили открива в творби като „Капитанска дъщеря“, „Борис Годунов“, „Поэту“ и др. и достига до извода, че за поета строфата: „Свободною душою закон боготворит“ — е валидна не само за политиката, но и за духовната сфера. Само „закон“ и „ред“ могат да осигурят истинска свобода на духа. Така според проф. П. Бицили „съотносителност“, взаимност на идеите на *закона, реда и свободата* са основата на Пушкиновия мироглед⁴¹.

Много от наблюденията в статията, дори централната ѝ идея звучат познато, появили са се в други предходни текстове на професора за Пушкин (напр. „Пушкин и Николай I“, или срв. финала на „Образ совершенства“; „Пушкин был „государственник“, ценил величие и красоту Империи...“⁴²). Така че статията „Пушкин и проблемата за културата“ би могла да се разглежда като някакъв вариант на вече известното, макар че тя не толкова доразвива, колкото превежда, пренася интерпретираната идея от един контекст в друг.

В определен аспект близо до статията на П. М. Бицили с аналитизма си стои посоченият вече текст на А. Л. Бем. Сравнена с други работи на автора, „Световното значение на Пушкина“ отстъпва със своята очерковост. Но в българския контекст тя внася нови моменти с ценните си наблюдения върху „Борис Годунов“, „Малките трагедии“, белетристиката на Пушкин. Ето как се определя значението на Пушкиновата художествена проза: „Тук (има се предвид „Капитанската дъщеря“ — б. м., Х. М.) Пушкин дава образец на повествование, в което не се чува гласът на автора. Той достига съвършенство в тоя род още в „Повестите на Белкин“. Прозата на Пушкин мами със своята простота. Но след „Дама пика“ ние вече знаем, че зад тази простота е скрита голяма дълбочина...“⁴³. Като интерпретация примерът звучи модерно, а той не е изолиран (срв. наблюденията за връзките Пушкин — Достоевски). Уви, трябва да признаем, че до подобно осмисляне на Пушкин българският контекст достига значително по-късно, което е проявление, разбира се, на друга рецептивна ситуация.

Проучвайки архива на Никола Бобчев, открих един неизвестен ръкопис на проф. П. Бицили — „Пушкин и руският роман“. Текстът е на български език, с незначителни стилистични поправки от самия автор, подписан е, но е без дата. Категорично може да се заяви, че е създаден през 1937 г. и по всяка вероятност е бил предназначен за някое от изданията на Славянското дружество. На 23.03.1938 г. Н. Бобчев умира и ръкописът остава в архива му⁴⁴.

Заглавието на статията — „Пушкин и руският роман“ — подвежда със заявената обхватност и обобщеност. Тя изследва руския роман през призмата на неговите персонажи, като е направен опит динамично да се очертае жанровото му развитие от „условни типове“ (подражателният роман на XVIII в.) към „реалистични характери“ (битовият роман на XIX в.). Но мащаб-

⁴¹ Просвета... Цит. ст., 624, подч. П. Бицили.

⁴² Вж.: Современные записки, 1937, 63, 219.

⁴³ Училищен преглед, 1937, 2, 200.

⁴⁴ Вж.: НБКМ — БИА, ф. 678, а. е. 237, л. 1—7. Вж. Манолакев Хр. Пушкин и руският роман. — неопубликуванна статия проф. П. Бицилли... Болгарская русистика, 1993, 1.

ността на проблема очевидно не е за кратка журнална публикация, поради което авторът поднася материала стегнато. В началото извежда източниците на Пушкиновите „херои“, с няколко щриха описва образа на Гриньов, и отдели основно място на Татьяна Ларина и Евгений Онегин.

Импулс за написването на работата (както и на „Смърт Евгеня и Татьяна“) му дава известната студия на Б. Ейхенбаум „Пушкин и Толстой“, публикувана в брой 1 за 1937 г. на сп. „Литературный современник“. Тук Ейхенбаум за пръв път изчерпателно в литературно-исторически план набелязва и обстойно анализира паралелите между двамата. Онова, което особено е впечатлило Бицили, е неочакваното интертекстуално обвързване, което Ейхенбаум прави на „Анна Каренина“ с „Евгений Онегин“, проекцията, която извежда от Татьяна Ларина към Анна — а именно, че като характер героинята на Л. Толстой израства от Татьяна⁴⁵.

Тръгвайки от Ейхенбаум, Бицили развива идеята, че Татьяна съвсем не е „идеалната“, „чистата руска жена“. Авторитетът на Достоевски е канонизирал тази характеристика, превръща я в митологема. Руското съзнание е приело възторжено формулата, защото тя ласкае националното самолюбие — „руската литература можела да се гордее, че тъкмо тя е създала тип на „идеална жена!““. Според П. Бицили обаче „идеалният“ тип е условност, критическа измислица и не се възприема от читателя като „жив човек“. Подобни клишета пречат за интерпретирането на художествените персонажи. Татьяна не е „идеален тип“, а реална личност, с всички противоречивости на своя характер, тя е конкретен човек, а не „тип“. По същия начин трябва да се осмисля и образа на Евгений.

Статията влиза в диалогични засичания с две други работи на автора от 1937 г. В новооткрития ръкопис авторът мимоходом се спира на образа на Гриньов и без да се самоцитира, насочва към друг свой текст, като по всяка вероятност има предвид статията от сп. „Просвета“, където характеристиката на образа е много по-разгърната. Много по-голяма обаче е близостта със статията от „Современные записки“ — „Смърт Евгеня и Татьяна“. Тук „близост“ е условно употребено, тъй като взема под внимание, че единият текст е отпечатан, а другият не. Не е удачно да се използва и „самоцитиране“, защото не ни е известна хронологията на създаването им. Между двата текста съществува точно съответствие на цели пасажки, като промяната е единствено в композирането им. Абстрактно погледнато, дори и идеята на „Смърт Евгеня и Татьяна“ присъства и в непубликувания ръкопис. Нека отбележа най-накрая, че и в двата случая името на Б. Ейхенбаум е споменато.

В подобни случаи на нереализирано общуване неизбежно се появяват два натрапчиви въпроса: „защо“ и „какво би станало, ако...“. И ако за литературния историк първото питане има своята научна мотивация, второто е некоректно и обикновено отвежда към сферите на свободните съчинения.

Макар че липсват конкретни доказателства, в контекста на интересувания ни проблем към един възможен отговор на въпроса, „защо не е отпечатана статията“, би могъл да ни насочи нейният съдържателен план. Тезата на П. Бицили не е просто нова или нетрадиционна. Тя е нетипична, нестандартна за българския рецептивен контекст с радикалността и резкостта на своя интерпретационен код. Очевидно авторът е съзнавал кон-

---

⁴⁵ Срв.: „Стоит читателю представить себе дальнейшую жизнь кн. му: О прозе. Л., 1969, 180.

сервативността на българското интерпретационно съзнание и по всяка вероятност поради това е заменил заглавието „Смърт Евгеня и Татяна“ — възможно в провокативността си за друг тип читатели, със спокойното традиционно-академично „Пушкин и руският роман“. Но така или иначе тя определено разколебава „образа“ на Пушкин, на Достоевски, на „идеалното руско“. Образ, наложен и отстояван от славявофилските среди, а Н. Бобчев, както е добре известно, е един от adeptите му. В този аспект би могло да се каже, че редакторът е изпълнил ролята на идеен цензор. Неосъществената рецепция, несъстоялата се среща⁴⁶ насочва към интересни литературно-исторически и литературно-социологични наблюдения върху развитието на българската читателска аудитория от средата на века и от тази перспектива позволява да се конкретизира присъствието на руската емиграция в българския социокултурен контекст.

Накрая мимоходом ще отбележа и две други рецептивни гледни точки. Едната бихме могли да определим като „образователна“. Така на 9 февруари 1937 г. по нареждане на Министерството на Нар. просвещение всички учители по български език изнасят беседи „пред всички ученици от институтите, гимназиите и реалните училища за творческото дело на Пушкина“⁴⁷. Видно е, че тя се реализира в друго пространство, преследва свои конкретни цели — литературно обучение — но онова, което непременно трябва да споменем, е, че тя също е постоянна⁴⁸.

Втората, която можем да наречем „публицистично-журналистическа“, заявява себе си в необозримото число вестникарски материали и се занимава предимно с личния живот на поета в широкия диапазон от пикантно-интригуващото до елементарно-развлекателното поднасяне на информацията⁴⁹. Именно в този план попада статията на един друг известен представител на руската емиграция в България, писателят А. М. Фьодоров „Образът на Пушкин. Далечен спомен. (По случай 100 години от смъртта му).“, която обаче не е нещо съществено⁵⁰.

В общи линии такава е картината на Пушкиновата рецепция през 1937 г. Тя разбира се е условна, защото не е възможно да се възстановяват напълно параметрите ѝ или да се опишат всички форми. Но при положение, че изявите на руската емиграция не са така многобройни, резонно възниква въпросът, „защо точно 1937 г. сме избрали за анализ?“. От тази позиция, да речем, много по-значима е рецепцията на Достоевски през 1921 г. по повод 100-годишнината от рождението му. Да, това действително е вярно, но през 1921 г. процесите все още са в зародиш, всичко тепърва предстои. Докато 1937 г. ме интересуваше не като самостоятелна рецептивна ситуация, а като фокус, в който се проявяват отчетливо тенденциите в развитието на руската емиграция в България.

⁴⁶ Срв. напр. с една от разпространените по това време в българския контекст интерпретации на връзката Толстой-Пушкин, а именно — „толстойската“: Толстой и Пушкин. — Нов живот, II, 9, 28.II.1937.

⁴⁷ Ст. П. В. Сто години от смъртта на Пушкин. — Училищен преглед, 1937, 3, 370.

⁴⁸ Доброто познаване на Пушкин от българските ученици искрено е учудвало руските мейгранти. Срв. Рапопорт, Г. Пушкин и чужденците. — Литературен глас, IX, 341, 10.II.1937.

⁴⁹ Тук също се очертават няколко тематични ядра: дуелът, кореспонденцията, интимния живот на поета и др.

⁵⁰ Вж. Зора, XVIII, 5281, 6.II.1937.

Общият извод, който се налага, е, че Пушкиновата рецепция от 1937 г. е силно идеологизирана. Всяка гледна точка в тази рецептивна ситуация артикулира събитието от определен идеологически ъгъл; всяка от тях влиза в скрит или явен, задочен или директен диалог с друга, стремейки се да наложи своята интерпретация.

Привидно най-неангажирана е националната-рецептивна норма, която определихме като „славянофилска“. Тя е трайно утвърдена в българския социокултурен контекст, поддържа се от широка и разнородна според индивидуално-оценъчните си възможности аудитория, моделно се налага и репродуцира от официалните институции. В този аспект в орбитата ѝ попада и „образователната“ гледна точка.

Най-открито идеологична е гледната точка на „единичния лист“ под ред. на Г. Белев — мащабна и едностранна интерпретационна интервенция, която не се съобразява с установената, а я преодолява чрез своята тоталност и императивност; осъществява се открита политизация на прочита.

Противостояща на „единичния лист“ е гледната точка на проф. П. Бицили, по своему също идеологична. За пряк диалог, разбира се, не може да се говори, диалогизира ги контекстът, който ги свързва. Защото, както беше писал един емигрантски вестник по това време, „Большевики упират на революционността на Пушкина, емиграция налетява преимущественно на „вечные ценности“⁵¹. Макар и не така остро външно, но по своему твърдо и убедително П. Бицили защитава и отстоява в българското пространство тази общоемигрантска позиция. И именно в общия план на рецепцията се откроява неговият деликатен тон на изразяване, в който убедителността се постига не чрез трафаретизирана публицистична реторика, а посредством задълбочеността на анализа и аргументацията. Но с проблемната си дълбочина — в този аспект към нея би следвало да се прибави и текстът на А. Бем — разколебава „славянофилската“, която аналитично и информационно остава в рамките на познатото. В този информативен аспект може би трябва да се отчете и „несъстоялата се среща“, един скрит многозначен диалог.

Накрая, именно в този аналитико-информационен план на рецепцията отчетливо се проявява и собственото равнище на българската русистика, защото и в „единичния лист“, абстрахирайки се от идеологическия момент, най-съществени са пак текстовете на „чуждите“ автори: А. Цейтлин, К. Чуковски, Б. Мейлах, В. Кирпотин⁵².

И така, от анализа става ясно, че Пушкиновата рецепция през 1937 г. съвсем не е „спокойна“ серия от текстове или проява само на една, макар и важна тенденция, а диалогичен сблъсък на гледни точки, поток от различни равнища, диалогично противопоставени и противопоставящи се в своята амбивалентност. Оказва се, че Пушкин в българското пространство на 1937 г. съвсем не е едно автономно ценностно цяло, а разнолик и разнопосочен поток от идеологически причини, направлявани не толкова от „образа на аудиторията“ или от онтологичната привилегия на авторската изява, а от определена идея.

⁵¹ Вж.: Голос России, 34, 16.II.1937.

⁵² Като изключение би могла да се посочи статията на проф. М. Арнаудов „Пушкин в оценката на поколенията. (За стогодишнината от смъртта на поета)“, която обаче излиза през 1938 г. Вж., Год. СУ, Ист. — фил. ф-т, 1937—1938. Т. 34. С., 1938.

Казаното дотук ни позволява да направим някои първоначални изводи и за руската емиграция в България.

Тя битува в *три условно разграничени контекста*, в които се самоидентифицира по различен начин. Основен е иманентният контекст ТУК в новата среда, затворен в локалните си проблеми. Над него своеобразно се надграждат, без да се равнопоставят в своята ценност и функционалност, от една страна — абстрактно-над-националният общоемигрантски контекст, съхраняващ и охраняващ паметта за общото родно; и, от друга — официалният българоруски контекст, в който родното по необходимост се осмисля и през битийността на общоплеменното.

От тази триизмерна перспектива изявите на руската емиграция в България като цяло добиват нова смислова стойност. Руската колония в България е може би единствената от емиграцията, която не издава свой сборник, посветен на юбилея. Тази липса се запълва от многопосочните изяви на проф. П. Бицили. На свой ред всяка от тях в различните контексти реализира свой специфичен рецептивен модус, съответстващ на литературната компетентност на съответната аудитория. В общоемигрантския дискурс водещо е удоволствието от интерпретацията на Пушкиновите произведения, докато в българския се налага констативно-информационното, популяризаторско начало; ТАМ текстът търси и провокира прочити, влиза в интертекстуални засичания с околните текстове, ТУК е самотно-пулсиращ. Образно казано, в първия случай се осъществява *изследване* на литературата, във втория *обучение* по литература...

Вместо заключение.

Границите и формите на едно чуждо литературно присъствие никога не са ясни, никога не могат да бъдат конкретизирани еднозначно. Всеки опит за тяхното „чисто“ жанрово идентифициране би се провалил, те се размиват в своето цяло. Идеологическият прочит на проблема „рецепция на Руската литература в България“ (респ. „Руското литературно влияние в България“) наложи през годините отпечатъка именно на такава крайност, еднозначност, императивност. От литературния поток на 20—40-те години биваха изключвани факти, които разколебаваха „революционно-прогресивния“ образ на руската литература и проявите на „прогресивен литературен вкус“ при общуването с нея. Присъствието на руската емиграция в българското културно пространство, поне по отношение рецепцията на руската литература, създава една уникална комуникативна ситуация, едно многопланово противопоставяне на СВОЕ и ЧУЖДО. Да се реконструира адекватно това присъствие е невъзможно, то е една илюзия, дори само поради простата причина, че са безвъзвратно изгубени множество ценни архивни материали. Но това е възможно да се постигне, само ако се мисли, както казва М. Фуко, като един „условен дискурс“. Тук се опитам да набележа именно един възможен подстъп към проблема, поставяйки в център „момента на срещата“, през една частна нейна изява. Но битуването на руската емиграция във всеки от очертаните контексти би следвало да е предмет на самостоятелно проучване със свой проблемен център. Гледната точка ще се промени и тогава същите тези прояви биха получили нова подреденост и стойност...